

זלמן שזר

ממשמרת
למשמרת

דברים בענייני חינוך
בארץ ובגולה

מרכז
זלמן
שזר

זלמן שזר: ממשמרת למשמרת

זלמן - שזר

ממשמרת למשמרת

דברים בענייני חינוך בארץ ובגולה

הוצאת מרכז זלמן שזר

ירושלים, תשמ"ב

כִּינֶס וְעֶרֶךְ : מֵאִיר חוֹבֵב

This publication was made possible
by a gift from
Mrs. Katherine Sonneborn Falk

ספר זה יצא לאור בסיוע המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה /
ההסתדרות הציונית העולמית

כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר
ISBN 965—227—003—2

Printed in Israel

נדפס בדפוס 'מנחם', ירושלים

תוכן הספר

ש ע ר ראשון: תרבות וחינוך בארץ־ישראל

11	ביצור הרוח בימי שפל כלכלי
20	לסגולת ההגנה בישראל
34	דבר אל "ישראל הצעיר"
36	חוק לימוד־חובה
61	הצעת חוק לימוד חובה, תש"ט—1949
83	חוק לימוד חובה, תש"ט—1949
93	שליחות המורה
95	מצב החינוך
108	חובת התלמידים כלפי שבי גלויות
111	הרישום לבתי הספר בתל־אביב
120	חוק לימוד חובה (תיקון)
125	שבעה שערים
135	והבית בהיבנותו
137	מגלויות לעם
157	תנועת הנוער במבחן ימינו

ש ע ר שני: החינוך היהודי בתפוצות

173	ערבותה של התנועה הציונית לחינוך היהודי בתפוצות
185	קווי יסוד לחינוך יהודי בתפוצות
203	התנועה הציונית וספרות ישראל
207	ההוצאות הספרותיות של הסוכנות היהודית
221	מידת הרוחב ועומק השורשים

227	לנוכח ההתמוטטות הרוחנית של הגולה
233	על בעיות חינוך ותרבות בתפוצות
238	יעודי הציונות בימי המדינה הנבנית
259	בעיות החינוך וההוראה בתפוצות
270	עם באי הכינוס העולמי בבית גשיא המדינה
272	דבר לנוער היהודי
274	שאלות חינוך ותרבות בגולה
297	העבודה החינוכית בגלויות
310	על מפעל עליית הנוער
312	החינוך היהודי בגולה
314	על הקתדרה היהודית באוניברסיטה הכללית
319	הבחינה היהודית במערכת החינוך במדינה
323	ציוני מקורות

בשער הספר

החינוך עמד במרכז התעניינותו ועשייתו של זלמן שזר. עם קום המדינה נתמנה לשר החינוך והתרבות הראשון של ישראל, ומשפרש מן הממשלה ונבחר להנהלה הצייונית עמד. במשך שנים בראש המחלקה לחינוך ותרבות בגולה, עד שנבחר לנשיא המדינה. שזר לא ניגש למעשה החינוכי כעסקן, אלא כהוגה וכאדם בעל השקפות ורעיונות מוצקים בתחום החינוך. הוא היטיב לדעת כי עתיד האומה ועתיד העם במדינה — יסודם בחינוך. הוא ראה נכוחה את הבעיות הקשות העומדות בפני ציבור המחנכים ובפני מנהלי החינוך, במדינה קובצת גלויות. לא התעלם משום בעיה, ובמקום שניתן היה, אף הציע פיתרונות.

בחרדה ראה את התנתקותם של בני הדור הצעיר בגולה מגוף האומה. במסעותיו על פני הפזורה היהודית למד ממראה עיניים על חידלונן של החינוך היהודי ועל סכנת ההתבוללות. שזר, ההיסטוריון, לעולם ראה את היום-יום במסכת הרחבה של קורות עם ישראל וגורלו. ומשום כך נשארים הדברים שאמר בשעתם ולשעתם, יפים ואקטואליים תמיד.

"ממשמרת למשמרת" הוא לפי תוכניתו המקורית של שזר עצמו כרך שני ל"בחצר המטרה". בספר הראשון כינס דברים עד קום המדינה ובספר שלפנינו ביקש ליתן את תקופת המעבר שבחילופי תקופות באומה.

שזר היה גאה על כך שזכה לשמש שר החינוך והתרבות הראשון של ישראל. גולת הכותרת של עשייתו כשר היתה לו הגשת חוק חינוך חובה חניגם במדינה. הוא ראה זכות גדולה לעצמו ולמדינה בקבלת החוק מיד עם קום המדינה. משרחקו הימים, והוא בחן את הדברים מתוך פרספקטיבה של זמן, נוכח בחשיבות המעשה שעשה. וכשדרש לכלול בספר גם את הצעת החוק וגם את החוק עצמו, את נאומיו בעת הגשת החוק ואת תשובותיו ואת דברי המסתייגים בסעיפים ממנו, לא פעלה אצלו החרדה שמא יישכח פועלו. הוא ביקש לחזור ולהביא לתודעת האומה את חשיבותו של החינוך ואת העובדה שמדינה ענייה, הנאבקת על חייה, ראתה מיד עם הקמתה לחוקק חוק זה. בכך ראה דבר מחייב את אזרחי המדינה.

את מאמרי הספר וסדר הדברים קבע הוא עצמו. לעיניו כבר היה בעצם טופס מוכן לדפוס וערוך, אלא שלאחר פטירתו לא נמצא כתב היד והיה עלי לטפל מחדש בכינוס הדברים ובהכנתם לדפוס.

הדברים בספר — פרט לאחד — מופיעים בסדר כרונולוגי. בקצת מהם שמרתי על הכותרת שלהם בנוסח הראשון, לאחדים נתתי שמות חדשים. בסוף הספר באה רשימה של ציוגי מקורות, מגיין נלקחו הדברים והרקע להם.

מעשה הספר נתעכב הרבה למעלה ממה שהיה ראוי. האמת ניתנת להיאמר שתקווה פעמה בלבי כי לאחר פטירתו ייקבע מקום לעזובו ולארכיונו; שכן סברתי כי רק לאחר בדיקת כל החומר שהשאיר בכתב ובדפוס נכון יהיה להוציא מבחר של כתביו שלא ראו אור. משגוזה תקווה זו נעתרתי למר בן ציון לוריא, נאמן בית שזר, וקיבלתי על עצמי להוציאו לאור במתכונת שקבע זלמן שזר לספר.

בכל מה שעשיתי בספר ראיתי לנגד עיני את עינו הטובה והמפקחת. המשכתי בדרך שבה הלכנו בעשיית ספריו הקודמים, אותם זכיתי לעשות עמו טנדו, מתוך הבנה ועבודה משותפת, בהדרכתו ובעצתו.

מ א י ר ח ו ב ב

ש ע ר ר א ש ו ן

ת ר ב ו ת ו ח י נ ו ך ב א ר ץ י ש ר א ל

ביצור הרוח בימי שפל כלכלי

(ח"ש)

בתולדות עבודתנו התרבותית בארץ נודע ל"שעות חירום" תפקיד חיובי מיוחד. כמעט שהייתי אומר: התפקיד המגבש את הישוב והמעצב את דמות תנועת הפועלים בארץ, בוצע בעיקרו בשעות חירום ולא בשעות גיאות.

כי מהי לדידנו פירושה של שעת גיאות? במושגינו אנחנו — שעת גיאות לישוב היא שעת עלייה גדולה. ומהו פירושה של שעת חירום? שעה של צימצום העלייה. אולם דוקא בשעת הגיאות, כאשר נפתחים השערים ומכל הצדדים זורמים ההמונים אל הארץ, מן ההכרח שהמציאות התרבותית שלנו באותה שעה תהא מגוונת ומנומרת ועצמאותנו הרוחנית בשפל המדריגה. אנחנו רצים אז אחרי המרכבה, והיא חזקה הרבה יותר מאתנו. אולם מטבע מפעלנו הוא, שאינו מתמיד בגידולו בקצב שאינו פוסק. מעולם כך היה הדבר — לאסוננו — שעלייתנו ההמונית איננה תהליך מתמיד. יש בה שיאים ויש בה הפסקות. בתקופות גיאות אנחנו, כאילו, מכנסים מכל צד וקולטים כל כמה שאפשר ומשתוקקים להוסיף ולקלוט עוד ועוד, אם כי אנו יודעים היטב את כל הליקויים התרבותיים ואת כל הסכנות הציבוריות והלאומיות הבאות יחד עם גיאות זרם העלייה. אבל הקב"ה מזמין אסון, והזרם מצטמצם. רבים הדואגים לכך שיצטמצם. אז מתחילה שעה זו שאנו קוראים לה "שעת חירום". אז ננעלים השערים, ואנו נשארים לזמן־מה עם עצמנו. בחדרי מועצותינו הפוליטיות אנו מצווים לטכס עצה כיצד להגביר את מלחמתנו למען ייפתחו השערים מיד והעלייה תתחדש. ונוסף לכך עלינו לטכס עצה מה לעשות בימי הפסקה מאונס אלה, כדי לסכם את כל הברכה הזאת אשר נזרמה אלינו בימי הגיאות, לגבשה ולאחדה ולנפותה ולעשותה ראויה לתפקידה. כיצד להפוך את כל ה"ערב־רב" הזה לעצמאות יהודית תרבו־תית ולעם־העבודה בציון?

לשעה אומללה זו של הפסקת העלייה נודע התפקיד של הפריית

העלייה. עם ערב מתחילה הפרשה ההיסטורית הגדולה של מכוני הדור, של עסקני התרבות, של מורים למבוגרים ומרצים נאמנים וסופרים וספרנים ומסדרי מקהלות ומפיצי תורה ברבים וכל אותה הפליאָדה הגדולה, אשר גידלנו לנו. עליהם שומה להפוך את שעת ההפסקה האומ־לה לחוליה פוריה בשרשרת היצירה והליכוד.

כשאנו סוקרים את כל השפע המיוחד של העלייה השנייה ואנו שוא־לים: כיצד קרה הפלא הזה, שקומץ לא גדול של אישים יכול היה לחולל מהפיכה כזו ביישוב ובתנועה הציונית ובתנועת הרוח בעולם ובספרות. וכאשר אנו מונים את הגורמים שסייעו לכך, אולי גיטיב לעשות אם נצרף גם את הגורם ההיסטורי הזה. אירע לה לעדת העלייה השנייה האסון, שבסופה, בעצם שעת התכוננותה לעתידות גדולים, קפצה עליה מלחמת־העולם. היו אסונות במלחמה הזאת ונסיונות מרים, וגברוה המ־צוקה הכלכלית. לשנים ספורות נסגר כל שער. ונשארה העלייה השנייה כולה עם עצמה, נתוקה מן העולם ומכונסת בפנימיותה. ושנות בדידות אלה היו שנות מעבדה רוחנית לדמות החדשה. או קמו כינרת ודגניה. והיו "שיחות", ואז היתה ראשית של ספרות הפועלים, ואז קם האיחוד, ואז הונח היסוד להסתדרות. ובשעה זו — בין המצרים ובין הזמנים * — היתה שעת התגברות על העדתיות של העלייה הקודמת ועל הבדלי הנוסחאות. אז גם נוצרה העבודה התרבותית של ההסתדרות, ואז מצא אח את אחיו, ונתגבשה האישיות החדשה, אשר בסוף מלחמת־העולם ידעה להשפיע מאורה על קרובים ורחוקים ולבצע את אשר ביצעה.

זכיתי לראות את הישוב הארצי־ישראלי שנתיים לפני פרוץ המלחמה הראשונה וראיתיו מיד עם תום המלחמה, עם האונייה הראשונה שבאה מן הגולה. ואכן אי־אפשר היה להכיר את הישוב הזה, את הפועל בארץ, אשר הותך בכור שנות ההפסקה, שהיו שנים של צרות אימות וסכנות בלתי־פוסקות, אבל גם שנים של יצירה ואיחוד והשלטת שפה אחת ואידיאה אחת והתכוננות "לקראת הימים הבאים", כדברי ברל כצנלסון. וכדבר הזה כמעט קרה ב־1927. כל עבודת המרכז לתרבות התחילה דווקא אחרי שנפסקה העלייה הרביעית. גם אז נתוץ היה שיבוא מחדש גל גדול של עבודה תרבותית, אשר יאחד את כל שברי הכלים שהעלה

* רמז לקבצים שהוציאו "פועלי־ציון" ו"הפועל הצעיר" בשנות מלחמת־העולם הראשונה.

אלינו זרם העלייה הגדול והמגוון שהיה לנו. מי יודע מה היה גורל הישוב ודמותו, אילמלא השכלנו להיבנות גם מאסונות ההפסקות האיו-מות הללו, אשר נגזרו עלינו. גורלנו הטיל עלינו שבתון בששת ימי המעשה שלנו — ואנו הפכנו את השבת השחורה לשבת חזון ולשבת בראשית.

והנה מחדש הגיעונו שנות החירום. להוותנו שוב נסגרו השערים ואנו שוב מנותקים מן העולם. ולנו הן היתה עכשיו עלייה גדולה הרבה יותר מאשר היתה לפני המלחמה ההיא. הנצליח להפוך גם שנות שפל בעלייה כמותית לשנות גיבוש ואיחוד ועלייה איכותית, למען נהיה מוכנים לקראת תקופת גיאות חדשה ורחבה יותר ?

עדיין לא היתה בישובנו שעה, שהשאגה הפנימית לעבודה תרבותית תהא כה הכרחית כמו עכשיו. אם לא תיעשה — בשיטתיות ובתנופה גדולה — מי יודע לאן נגיע. זכינו לעלייה גדולה, כאשר לא ראתה עוד הארץ מראשית שיבת ציון, אבל גם לכל מיני גוני גונים של עלייה: היתה עלייה, והיתה העפלה, והיתה בריחה, והיו בשנת העשרים גירושים מברית המועצות לארץ-ישראל, ויש רעב מציק, ויש עיר מגוונת, ויש היטלר משגע, ויש פרספקטיבות מבהילות, ובפנים ישנן כל מיני צורות של אוזלת-יד והתמוטטות-רוח, ויש שבטים שטרם נתלכדו, ויש התחלות טובות שלא הגיעו לשום גמר, ואם לא נצליח לחולל גדולות בימי שפל אלה — מי יודע מה צפוי לנו ולמפעלנו פה !

דומני שדווקא ה"פכים" הקטנים של עבודתנו החיובית חשובים לנו עתה יותר מהגדרת מהות תרבותנו. למדנו משהו מן הוויכוחים על "מהות היהדות". שבענו אז הגדרות. היהדות לא הרוויחה הרבה מפלפולים על הגדרות, היא הרוויחה מיצירת יהדות, ממרביצי תורה ויוצרי נכסים, ממשוררים וממספרים, וממתעמקים בתולדות הנכסים, ממגליהם ומפענ-חיהם ומפרשיהם וממשיכיהם; מאלה אשר הרגישו את עצמם כבנים בתוך עמם ויצרו בחסדי אלוהים עליהם, במלוא כוחותיהם, ללא נטילת רשות מ"פוסק" וללא עיון ב"הגדרה". ואולי גם כוחו של מגדיר יישאר בתולדותינו — אם הוא מילא את כל הנאד הזה איזה שהוא תוכן. רק עבודה מעשית בלתי-פוסקת — היא שנתנה למתמיד בה את הזכות והיכולת להשאיר לו שם לדורות.

והפעם אין זה רק עניין של גיבוש. גם על ירושלים שלנו אפשר שוב להמליץ את הפסוק הישן כי היא "עיר שחברה לה יחדיו". כי הנה עלו

